

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ім. В. М. КОРЕЦЬКОГО

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ
ТРУДОВОГО ТА ПЕНСІЙНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

МОНОГРАФІЯ

Харків
«Право»
2018

УДК 349.2; 349.3
П68

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України
(протокол № 2 від 23 лютого 2017 р.)*

Рецензенти:

В. М. Андрійв – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудово-го права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

В. Л. Костюк – доктор юридичних наук, доцент, заступник завідувача відділу Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України

*В оформленні обкладинки використано роботу
Казимира Малевича «Супрематична композиція» (1916)*

Правові проблеми трудового та пенсійного законодавства
П68 України в контексті євроінтеграції : монографія / [Н. М. Хуторян,
Я. В. Сімутіна, М. М. Шумило та ін. ; відп. ред. Н. М. Хуторян]. –
Харків : Право, 2018. – 256 с.

ISBN 978-966-937-451-6

У монографії розкрито методологію порівняльно-правових досліджень як основу гармонізації трудового законодавства України із законодавством ЄС, проаналізовано трудове та соціальне законодавство ЄС як джерело європейських стандартів, досліджено основні трудові права працівників за законодавством Європейського Союзу, право працівників на гідність та її захист в актах ЄС та законодавстві країн-членів ЄС, правове забезпечення права на працю працівників-мігрантів в Україні та громадян України в країнах ЄС. Розглянуто проблеми адаптації правового регулювання трудових відносин та зайнятості населення в Україні до стандартів ЄС і проблемні питання гармонізації законодавства України з охорони праці із законодавством Європейського Союзу.

Приділено увагу питанням адаптації права соціального забезпечення України до законодавства ЄС. Проаналізовано та розкрито значення рішень Європейського суду з прав людини та Верховного Суду в процесі адаптації пенсійного законодавства України до європейських стандартів, досліджено питання вдосконалення системи соціального страхування України на випадок безробіття у контексті євроінтеграції, проаналізовано зарубіжний досвід щодо координації законодавства Європейського Союзу із соціальним законодавством Литви. Сформульовано пропозиції щодо внесення змін і доповнень до національного трудового законодавства.

Розраховано на юристів – наукових і практичних працівників, студентів, аспірантів, широке коло читачів.

УДК 349.2; 349.3

© Хуторян Н. М., Сімутіна Я. В.,
Шумило М. М. та ін., 2018

© Оформлення. Видавництво
«Право», 2018

ISBN 978-966-937-451-6

ПЕРЕДМОВА

У період здійснення правової реформи в Україні спостерігається тенденція щодо використання міжнародного та зарубіжного досвіду правового регулювання суспільних відносин. У зв'язку з цим виникає потреба у дослідженні європейського трудового та соціального законодавства та порівнянні його з законодавством про працю та соціальне забезпечення України.

Нове реформоване трудове право України повинно увібрати в себе корисний міжнародний досвід, що дозволило б найбільш повно захистити права працівника від негативних наслідків ринкової економіки. Мова йде про запозичення міжнародних, в тому числі європейських норм і моделей у сфері правового регулювання трудових відносин. Адже саме у міжнародних нормах накопичений великий досвід регулювання трудових відносин в ринкових умовах, направлений на пом'якшення протиріч між працівниками та роботодавцями, вирішення між ними спорів, в тому числі і колективних трудових конфліктів. Але міжнародний та зарубіжний досвід треба використовувати, керуючись перш за все аксіомним правилом: не нашкодити, з урахуванням особливостей української правової системи, процесу економічних реформ, менталітету українського народу.

Необхідність вивчення трудового та соціального законодавства Європейського Союзу актуалізувалась ще і у зв'язку з обранням Україною європейського напрямку розвитку та прагненням України в майбутньому стати членом Європейського союзу, що вимагає гармонізації законодавства України, в тому числі трудового та соціального, із законодавством країн ЄС.

Важливим кроком на шляху євроінтеграції України стало підписання у 2014 році Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Виходячи зі змісту Угоди, визнається право держав-учасниць встановлювати і регулювати власний рівень охорони праці, політики і пріоритетів сталого розвитку згідно з відповідними міжнародно визнаними принципами і угодами, а також приймати або відповідно змінювати національне законодавство. Водночас держави гарантують, що їхнє законодавство забезпечує високий рівень охорони праці і докладатимуть зусиль для подальшого вдосконалення цього законодав-

ства. Як спосіб досягнення цілей, про які йдеться в цій статті, Україна наближає свої закони, підзаконні акти та адміністративну практику до *acquis communautaire*.

Використання європейського досвіду не може і не повинно бути основним шляхом формування трудового права ні в перехідний період, ні в період становлення ринкових відносин. Основним шляхом повинно бути збереження діючих чинних і створення нових норм чи моделей, що відповідають соціально-економічним умовам, традиціям, національним особливостям і т.п. Таким чином, зближення із правом Європейського Союзу та використання досвіду правового регулювання трудових відносин та відносин із соціального забезпечення в країнах-членах ЄС повинно сприяти створенню власної прогресивної моделі трудового права і трудових відносин.

Останнім часом у зв'язку із прагненням України стати в майбутньому членом ЄС широкого розвитку набули дослідження законодавства України та ЄС. З метою адаптації трудового права та права соціального забезпечення України до трудового та соціального права ЄС необхідно провести порівняльний аналіз. Саме на це і спрямовано дане монографічне дослідження, основною метою якого є встановлення відповідності трудового законодавства України законодавству Європейського Союзу та формулювання на цій основі пропозицій щодо внесення змін і доповнень до національного трудового законодавства.

У монографії розкрито методологію порівняльно-правових досліджень як основу гармонізації трудового законодавства України із законодавством ЄС, проаналізовано трудове та соціальне законодавство ЄС як джерело європейських стандартів, досліджено основні трудові права працівників за законодавством Європейського Союзу, право працівників на гідність та її захист в актах ЄС та законодавстві країн-членів ЄС, правове забезпечення права на працю працівників-мігрантів в Україні та громадян України в країнах ЄС. Авторами була приділена увага також проблемам адаптації правового регулювання трудових відносин та зайнятості населення в Україні до стандартів ЄС та проблемним питанням гармонізації законодавства України з охорони праці з законодавством Європейського Союзу.

У монографічному дослідженні приділено увагу питанням адаптації права соціального забезпечення України до законодавства ЄС. Проаналізовано та розкрито значення рішень Європейського суду з прав людини та Верховного суду України в процесі адаптації пенсійного законодавства України до європейських стандартів, досліджено питання удосконалення системи соціального страхування України на випадок безробіття у контексті євроінтеграції, проаналізовано зарубіжний досвід

щодо координації законодавства Європейського союзу із соціальним законодавством Литви.

У роботі сформульовано пропозиції по внесенню змін і доповнень до національного трудового законодавства та приведення його у відповідність з європейськими стандартами, які можуть бути використані в процесі удосконалення чинного законодавства, зокрема Конституції України, КЗпП України, проекту Трудового кодексу України, законів України та інших нормативно-правових актів.

Монографію написали: передмову та підрозділ 1.3 розділу 1 – д.ю.н. Хуторян Н.М., підрозділ 1.1 розділу 1 – д.ю.н. Вишновецька С.В., підрозділ 1.2. та 1.6 розділу 1 – к.ю.н. Рудницька О.П., підрозділ 1.4 розділу 1 – к.ю.н. Гарашенко Л.П., підрозділ 1.5 розділу 1 – к.ю.н. Сімутіна Я.В, підрозділи 1.7 та 1.8 розділу 1 – к.ю.н. Макогон О.В., підрозділ 2.1 розділу 2 – д.ю.н. Шумило М.М., підрозділ 2.2 розділу 2 – к.ю.н. Трунова Г.А., підрозділ 2.3 розділу 2 – доктор філософії В. Петрилайте.

РОЗДІЛ І.

ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС

1.1. Методологія порівняльно-правових досліджень як основа гармонізації трудового законодавства України із законодавством ЄС

У сучасних умовах державного і суспільного реформування одним із об'єктів, що завойовують все більше уваги правової доктрини і юридичної практики, виступає концепція гармонізації українського законодавства із законодавством Європейського Союзу. М. О. Пшеничнов слушно підкреслює, що проблеми гармонізації належать до найбільш актуальних і гостро дискусійних, стикових як в цілому для теоретичного правознавства, його концептуально-світового рівня, так і численних традиційних і інноваційних сфер правозастосовної практики¹. Так, розвиток процесів євроінтеграції і глобалізації викликає необхідність приведення українського законодавства у відповідність із законодавством ЄС, запозичення позитивного зарубіжного досвіду. Однією з основних умов інтеграції України до міжнародного співтовариства як рівноправного суб'єкта є відповідність її національного законодавства загальноприйнятим міжнародним вимогам та стандартам. А це, у свою чергу, зумовлює звернення до методології порівняльно-правових досліджень як основи гармонізації трудового законодавства України із законодавством Європейського Союзу.

Насамперед потребує з'ясування понятійний апарат досліджуваної сфери. Угода про партнерство та співробітництво з Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами оперує такими традиційними для норм права ЄС термінами, як «зближення» (статті 51, 76), «адаптація» (статті 53, 77), «наближення» (стаття 60), «встановлення

¹ Пшеничнов М. А. Методологические предпосылки исследования гармонизации российского законодательства / М. А. Пшеничнов // Вестник Нижегородской академии МВД России. – 2010. – № 2 (13). – С. 95.

еквівалентних норм» (стаття 60) та «гармонізація» (статті 93, 129, 149, 150, 174 Угоди)¹.

Для позначення наближення законодавства України до законодавства ЄС часто застосовується термін «апроксимація», що в перекладі означає наближення (зближення). Зокрема, С. Р. Станік вживає термін «апроксимація» в значенні наближення законодавчих актів України до правової системи Євросоюзу і вказує на апроксимацію як на творче використання норм європейського права².

Цікавим є питання правильності застосування термінів «наближення» та «зближення» в контексті приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄС. Визначити це можна шляхом встановлення відмінностей їх семантики. Словник української мови у першому значенні визначає слово «наближатися, наближуватися» як рух одного об'єкта в напрямку до іншого: «1) переміщатися на ближчу віддаль до кого-, чого-небудь»³. А слово «зближатися, зближуватися» визначено як взаємний рух двох об'єктів у напрямку один до одного: «1) переміщаючись, рухаючись, сходитись», а також як процес досягнення певної згоди або уподібнення: «3) встановлювати зв'язок, знаходити взаєморозуміння, вступати у взаємодію; 4) ставати схожим, спорідненим»⁴. Отже, у випадках, коли йдеться про приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄС, а не про взаємоузгодження нормативних масивів двох правових систем, доречним, на нашу думку, є термін «наближення» законодавства України до законодавства ЄС.

У нормативно-правових актах України процес приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄС здебільшого позначається терміном «адаптація» (з англ. adaptation – пристосувати, переробляти)⁵. Як бачимо, буквально розуміння цього терміну дає можливість сприймати його як «пристосування чинних внутрішньодержавних норм до нових міжнародних зобов'язань держави без внесення

¹ Европейский Союз: прошлое, настоящее, будущее: Документы Европейского Союза. Т. 2. Единый европейский акт. Договор о Европейском Союзе. – М., 1994. – С. 53–78.

² Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: Матеріали науково-практичної конференції. Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 1998. – С. 29.

³ Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1972. – Т. V. – С. 17–18.

⁴ Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1972. – Т. III. – С. 445–446.

⁵ Мюллер В. К. Англо-русский словарь. 7000 слов и выражений. (Изд. 15-е, стереотип.) / В. К. Мюллер. – М.: Сов. Энциклопедия, 1970. – С. 22.

будь-яких змін до її законодавства»¹, або в більш широкому розумінні, як це сформульовано в Постанові Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р. № 1496 «Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»: «Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу є процесом зближення та поступового приведення законодавства України у відповідність до законодавства Європейського Союзу»². Головна відмінність наведених визначень полягає в тому, що останнє передбачає внесення певних змін у національне законодавство в процесі його пристосування до законодавства ЄС. Отже, в процесі адаптації законодавства застосовуються національні правові і лінгвістичні елементи нормотворення України при врахуванні національних можливостей (економічних, соціальних, культурологічних, етнічних). Найбільш повне та конкретне визначення адаптації законодавства, на нашу думку, дано у Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2002 році» від 15 квітня 2003 року. «Адаптація законодавства України – це перший етап тривалого процесу наближення національної системи права, включаючи також правову культуру, доктрину та судову і адміністративну практику, до системи права Європейського Союзу відповідно до критеріїв, що висуваються Європейським Союзом щодо держав, які мають намір приєднатися до нього. Виходячи саме з такого розуміння, процес адаптації має охоплювати як нормотворення, так і нормозастосування і бути обов'язковим для всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування»³.

Разом з тим, як зазначає В. І. Муравйов, у значенні наближення законодавства України до законодавства ЄС переважна більшість юристів, які досліджували це питання, застосовує термін «гармонізація»⁴.

Аналізуючи відповідність положень законодавства України нормам міжнародного права, П. М. Рабінович уточнює, що гармонізація (гармонізування) – це процес приведення законодавства України у

¹ Дадонов В. Н. Международное право. Словарь-справочник / В. Н. Дадонов, В. П. Панов, О. Г. Румянцев. – М.: ИНФРА-М, 1997. – С. 9.

² Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р. № 1496 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 33. – Ст. 1735.

³ Україна. Президент. Послання Президента України до Верховної Ради України. Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2002 році. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2003. – Офіційне видання. – С. 168.

⁴ Муравйов В. І. Правові засади регулювання економічних відносин Європейського Союзу з третіми країнами (теорія і практика) / В. І. Муравйов. – К.: Академ-Прес, 2002. – С. 266.

відповідність до правових систем провідних міжнародних організацій Європи¹. В свою чергу Н. Р. Малишева характеризує гармонізацію законодавства України із законодавством ЄС як таку, що обумовлена необхідністю адаптувати національну правову систему України до правового простору Європи². В. І. Муравйов справедливо вказує на те, що «здійснюючи гармонізацію, Україна повинна враховувати, що цей процес має односторонній характер, оскільки йдеться не про взаємні кроки з обох сторін щодо узгодження своїх правових норм, а тільки про зміни в українському законодавстві з метою його гармонізації з нормами Євросоюзу»³. Як бачимо, українські науковці вживають термін «гармонізація» для позначення одностороннього процесу наближення внутрішнього законодавства з боку України до законодавства ЄС.

Не можна не погодитись із висновком В. І. Муравйова про те, що «частіше вживають термін «гармонізація», який, на думку багатьох фахівців з права Євросоюзу, адекватніше за інші терміни відображає суть процесу створення гомогенного правового середовища в межах європейських інтеграційних організацій відповідно до моделей, запропонованих інститутами ЄС»⁴.

К. Ященко розглядає гармонізацію законодавства України до законодавства ЄС як складову частину адаптації. Термін «адаптація» вживається у більш широкому значенні, ніж «наближення законодавств», і охоплює не тільки проведення гармонізації та уніфікації законодавства України із законодавством ЄС, але здійснення всього комплексу заходів, необхідних для приведення законодавства України у відповідність до вимог нормативно-правових актів ЄС⁵.

Також гармонізацію визначають як самостійний спосіб правової інтеграції поряд із такими способами, як рецепція та уніфікація.

Як слушно зауважує М. В. Лушнікова, правова рецепція – це процес запозичення національною правовою системою правових цінностей, норм, інститутів, процедур, інших іноземних і міжнародних елементів правових систем з урахуванням рівня економічного і соціального роз-

¹ Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: Матеріали науково-практичної конференції. Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 1998. – С. 255.

² Там само. – С. 89.

³ Муравйов В. І. Вказане джерело. – С. 266.

⁴ Муравйов В. І. Вказане джерело. – С. 268.

⁵ Ященко К. Місце гармонізації в процесі адаптації законодавства України до законодавства Європейських Співтовариств / К. Ященко // Український часопис міжнародного права. – 2003. – № 1. – С. 57.

витку держави, її історичних традицій, правового менталітету, правової культури¹.

Щодо зарубіжного рівня, на думку автора, можна говорити про два типи запозичення: 1) рецепція термінології, наукових конструкцій понятійного апарату, норм, сформульованих і прийнятих у зарубіжній науці і законодавстві, проте в даному випадку слід говорити швидше про пристосування зарубіжного досвіду до національних реалій, тобто про його адаптацію; 2) врахування зарубіжного досвіду, який у даному випадку служить швидше орієнтиром.

Щодо міжнародного рівня можна говорити про три типи запозичення: 1) імплементація в національне законодавство норм ратифікованих міжнародних договорів, а також загальновизнаних принципів і норм міжнародного права; 2) рецепція правової термінології і окремих норм не ратифікованих міжнародних договорів; 3) урахування норм рекомендаційних актів міжнародного права².

Поняття «уніфікація», що походить від лат. *unio facere* – «робити єдиним», означає «приведення до одноманітності, зведення чого-небудь до єдиної форми, системи, єдиних нормативів», «приведення до однаковості (подібності)»³.

Особливістю способу гармонізації є те, що він дає змогу сформувати правові стандарти в певній сфері правового регулювання, а тому повинен передувати уніфікації права та застосовуватися там і тоді, де і коли відсутня потреба в останній⁴. Таким чином, гармонізація визначається як процес цілеспрямованого взаємозближення права або законодавства шляхом усунення суперечностей та формування мінімальних правових стандартів через утвердження спільних правових принципів.

Розрізняючи поняття «гармонізації» та «уніфікації» як за результатами, так і за юридичною формою вирішення поставлених перед ними завдань, слушною є думка щодо особливостей гармонізації – усунення суперечностей та розбіжностей створенням «основ законодавства», які діють через національні закони та інші нормативно-правові акти держав-членів ЄС. Особливістю уніфікації є її приналежність до видів систе-

¹ Лушникова М. В. Влияние процессов правовой глобализации на стратегию заимствования международного и зарубежного опыта правового регулирования трудовых отношений / М. В. Лушникова // Юридическая техника. – 2015. – № 9. – С. 421.

² Лушникова М. В. Вказане джерело. – С. 421–422.

³ Бахирин А. Б. Большой юридический энциклопедический словарь / А. Б. Бахирин. – М.: Книжный мир, 2002. – С. 657.

⁴ Дудар С. К. Гармонізація законодавства: проблеми визначення поняття / С. К. Дудар // Держава і право. – 2002. – Вип. 17. – С. 15.

матизації вже існуючих, чинних для кожної держави правових актів, а не тих, що тільки планується приймати. Отже, уніфікація передбачає однаковість правового регулювання, формування на концептуальному рівні єдиних доктринальних схем. Гармонізація ж, з урахуванням фактору соціокультурної ідентичності, передбачає наближення до сформованих мінімальних правових стандартів із збереженням своєрідних національних наукових шкіл і стилів.

Загалом же підсумовуючи дослідження понятійного апарату, зауважимо, що множинність варіантів співвідношення категорій не завжди однозначно позначається на методологічному арсеналі дослідника.

Необхідна база для гармонізації створюється завдяки компаративістиці. В якості окремої сфери наукових знань компаративістику можна визначити як методологію застосування порівняльно-правового аналізу, науку про засоби порівняльного пізнання сутності, змісту і закономірностей розвитку правових систем. Трудоправову компаративістику як складову предмета науки трудового права необхідно розглядати в найширшому значенні. І як історико-порівняльний аналіз розвитку галузі в ретроспективі і перспективі, особливе місце в якому відведено сучасним тенденціям розвитку галузі, порівнянню розвитку вітчизняного законодавства із світовими тенденціями, і як порівняльно-правовий аналіз вітчизняного трудового законодавства і відповідних міжнародних стандартів, що дозволяє виявити невідповідність окремих норм і інститутів ратифікованим і нератифікованим міжнародним договорам, загально визнаним міжнародним нормам і принципам, а також прогалини у правовому регулюванні, і, нарешті, як порівняльно-правове дослідження вітчизняного трудового законодавства в аспекті досвіду зарубіжних країн.

В сучасних умовах стан і тенденції розвитку національної правової системи неможливо правильно зрозуміти і оцінити без урахування її зв'язків з міжнародним середовищем. З допомогою порівняльно-правових досліджень, шляхом виявлення загального і особливого в порівнюваних правових системах створюється необхідна база для гармонізації і уніфікації правових принципів, норм, підходів до вирішення соціальних проблем правовими засобами. У цій частині порівняльно-правові дослідження з трудового права розширили свої кордони і орієнтуються не лише на стандарти ООН і МОП, а й міжнародні регіональні стандарти соціальних трудових прав країн Ради Європи, Європейського Союзу, СНД, діяльність міжнародних судів (Європейський суд з прав людини, Економічний суд СНД). При цьому важливо не впасти в іншу крайність, а саме, автоматично поширювати на вітчизняну дійсність правові і соціальні стандарти зарубіжних країн. Необхідно виходити з

того, що «використання зарубіжного досвіду вимагає знання не лише юридичних норм, моделей, а й умов правових систем, в яких вони існують і реалізуються. Необхідне розуміння того, наскільки ці умови, правові системи близькі з нашими і придатні для застосування запозичених зразків»¹.

Сучасні порівняльно-правові дослідження з трудового права можна поділити на три типи за цілями і методами дослідження: інституційно-описові; проблемно-аналітичні і системні.

Інституційно-описові порівняльно-правові дослідження полягають у послідовному викладенні змісту інститутів трудового законодавства різних країн. При цьому не виключаються певні узагальнюючі висновки. Цінність таких досліджень полягає у забезпеченні інформаційної бази для порівняльно-правового вивчення.

Проблемно-аналітичні порівняльно-правові дослідження полягають у порівнянні законодавства і практики його застосування у різних країнах при вирішенні однієї схожої (аналогічної проблеми) різними правовими способами. Діапазон цих порівняльно-правових досліджень варіюється від звичайного порівняння до моделювання.

Загально визнаним у теорії компаративістики є застереження від механічного запозичення зарубіжного досвіду. Кожна національна система трудового права – це продукт історичного розвитку конкретної країни, що віддзеркалює особливості її історії, економіки, політичної структури, побутові і культурні традиції². На сьогодні загально визнаним є те, що вивчення тільки законів, договорів, судових рішень ще недостатньо, щоб мати повну картину іноземного права. Для цього необхідне знання того середовища, в якому діють правові норми.

Системні порівняльно-правові дослідження мають за мету визначити місце національного трудового права у світовій правовій системі (трудоправовій картині світу).

М. В. Лушнікова називає останній тип досліджень концептуально-системними порівняльно-правовими дослідженнями і, окрім названих, виділяє ще проблемно-модельні порівняльно-правові дослідження. Узагальнюючий рівень проблемно-модельних порівняльно-правових досліджень пов'язаний з обґрунтуванням моделей, які дозволяють класифікувати різні правові шляхи, способи, якими вирішуються одна-

¹ Иванов С. А. Трудовое право переходного периода: проблемы использования зарубежного опыта / С. А. Иванов // Государство и право. – 1995. – № 3. – С. 32.

² Киселев И. Я. Сравнительное трудовое право: Учебник / И. Я. Киселев. – М.: Проспект, 2005. – С. 17–19.

кові проблеми. Це, наприклад, моделі правових механізмів соціального партнерства, моделі участі працівників в управлінні організацією, моделі гендерної рівності в трудових відносинах та інші¹.

Зазначимо, що порівняльні дослідження породжуються бажанням вийти в дослідницькій роботі за межі певної країни, що дає можливість обміну досвідом між країнами. Проте, як слушно звертає увагу Н. А. Єгіазарян, нині відсутня єдина методологія проведення порівняльно-правових досліджень. Критерії, що виділяються, розрізнені і в кожному конкретному випадку наводяться в роботах під різною термінологією². Отже, можна констатувати невисоку застосовність методологічного інструментарію, який перебуває у безсистемному вигляді, суперечливий у своєму змісті.

Структурними компонентами методології дослідження є технології дослідження і методологічні підходи. В рамках будь-якого дослідження існує проблема різноманіття аспектів досліджуваного об'єкта чи явища, що ставить перед дослідником проблему вибору методологічного підходу, який би максимально відповідав цьому об'єкту.

Цілком поділяємо позицію О. Д. Тихомирова і С. Д. Гусарева на рахунок того, що наукове визнання компаративного (порівняльного) підходу, який останнім часом активно розробляється і застосовується майже у всіх соціально-гуманітарних науках, його методологічний потенціал дозволяє припустити, що незабаром він займе у структурі методології науки місце, однопорядкове зі структурним, функціональним, системним, синергетичним та іншими загальнонауковими методологічними підходами³.

Водночас зауважимо, що обмежувати методологію порівняльно-правових досліджень лише рамками компаративного підходу не варто. Значну роль у ній, безперечно, відіграє системний підхід. Системний підхід є методологічним підходом, успішність застосування якого залежить від об'єднання двох нерозривно пов'язаних між собою аспектів. Перший полягає у розгляді об'єкта дослідження як системи і врахуванні

¹ Лушникова М. В. Теория и методология сравнительного трудового права и права социального обеспечения / М. В. Лушникова // Трудовое право в России и за рубежом. – 2011. – № 2. – С. 5–6.

² Єгіазарян Н. А. Сравнительное правоведение: тенденции и перспективы / Н. А. Єгіазарян // Актуальные проблемы российского права. – 2011. – № 3. – С. 292.

³ Тихомиров О. Методологія порівняльних досліджень в Україні: філософсько-правовий аспект / О. Тихомиров, С. Гусарев // Право України. – 2013. – № 9. – С. 122.

всіх характеристик його системного буття. Другий передбачає організацію процесу дослідження як системного за своєю логічною структурою і за застосовними засобами і методами дослідження.

Основною перевагою системного підходу в проведенні порівняльно-правових досліджень у галузі трудового права є те, що він дає змогу зберегти і розвинути принцип цілісності у вивченні предмета дослідження, охопити не тільки основні, але й усі супровідні явища і, таким чином, установити та проаналізувати увесь цілісний процес виникнення та розвитку трудових та тісно пов'язаних з ними відносин, встановити їх основні зв'язки та зони впливу.

При вивченні правової реальності принципове методологічне значення має комплексний підхід. Комплексний підхід забезпечує дослідження всіх умов і взаємодій відповідного явища, взаємна (інтегрована) дія яких визначає конкретний стан цього явища. Комплексність передбачає вивчення предмета дослідження у всій багатоманітності його проявів.

Існують різні позиції з приводу співвідношення комплексного і системного підходів. Так, Г. В. Лаврентьев і Н. Б. Лаврентьева виділяють декілька позицій такого співвідношення: «1) ототожнення системного і комплексного підходів; 2) розуміння комплексного підходу як частини системного; 3) віднесення поняття «системність» до сфери пізнання об'єкта, а поняття «комплексність» — до сфери управління об'єктом»¹.

На думку В. М. Протасова, існування і використання комплексного підходу окремо від системного неможливе і його необхідно розглядати як особливий різновид системного підходу. Системний підхід набуває форми комплексного тоді, коли йдеться про дослідження систем, до складу яких входять елементи, які одночасно функціонують в інших системах, причому інших за своєю природою, з якими комплексні системи на цій підставі пов'язані складними функціональними та іншими залежностями².

З точки зору В. М. Сирих, системний підхід до дослідження правових явищ обов'язково передбачає їх комплексне дослідження, яке

¹ Лаврентьев Г. В. Методологический анализ системного и комплексного подходов и разработка электронного учебно-методического комплекса / Г. В. Лаврентьев, Н. Б. Лаврентьева // Известия АлтГУ. — 2011. — № 2-1. — С. 17.

² Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства. Вопросы и ответы / В. Н. Протасов. — М.: Новый юрист, 1999. — С. 161.

вимагає насамперед з'ясування якостей системності і структурно-функціональних залежностей саме цих явищ¹.

На нашу думку, для комплексного підходу не має значення наявність взаємозв'язків і взаємного впливу між структурними складовими правових аспектів певного досліджуваного явища, що є характерним для системного підходу. Для нього первинним є охоплення найбільшого масиву джерел інформації для найбільш всебічного і глибокого відображення правової картини. Комплексність дослідження передбачає врахування практики реалізації права, менталітету, соціально-політичних факторів розвитку національних систем, що значно підвищує його пізнавально-практичну значимість.

М. В. Воронін притримується ідеї, що комплексний підхід похідний від системного, а відрізняє його більша міра системності. Також автор вважає, що міждисциплінарність як епістемологічна характеристика ширше комплексності (за обсягом), ґрунтується на системному (в тому числі комплексному) знанні (база системного знання – принцип загальної системності навколишнього світу) і передбачає збагнення істини на якісно новому рівні – отримання знання в результаті взаємозв'язку змістовних компонентів різних наук (сфер знання). Міждисциплінарність втілила в собі синергетичні тенденції в самій правовій методології, відобразила найбільш високий рівень системності методів, філософських законів і категорій. І системно-структурний, і комплексний, і міждисциплінарний підходи працюють на збагачення системного правового знання².

Вважаємо, що міждисциплінарний підхід дозволяє виявити широкий спектр взаємодії науки трудового права з іншими гуманітарними і юридичними науками, вивчити їх проблемний перетин, а також теоретичні напрацювання, що можуть бути використані згодом у науці трудового права.

М. В. Немітіна слушно звертає увагу на те, що законотворчий процес у Росії й країнах СНД в останні два десятиріччя багато в чому будується на використанні законодавчого досвіду зарубіжних держав. Стосовно різних сфер правового регулювання перекладаються і використовуються для побудови національного законодавства тексти

¹ Сырых В. М. Логические основания общей теории права : В 2-х т. – Т. 1 : Элементный состав / В. М. Сырых. – М.: Юрид. Дом «Юстицинформ», 2000. – С. 246.

² Воронин М. В. Развитие системного правового знания в современной методологии / М. В. Воронин // Вестник Пермского университета. – 2015. – Юридические науки. Выпуск 3 (29). – С. 89–99.

зарубіжних законів, аналізуються правові норми, інститути, юридичні конструкції, що в них містяться. При цьому стосовно правових інститутів, що знову вводяться в наших країнах, не завжди зрозуміло, чим обумовлені переваги, надані тій чи іншій державі в сенсі запозичення її правового досвіду. Йдеться про перенесення в горизонтальному просторі юридичних інститутів, освоєних нами в більшості випадків лише на нормативному рівні. Не досліджується ні те соціокультурне середовище, в якому юридичні інститути сформувались і існують, ні те, в якому передбачається їх введення і дія. Очевидно, що переважання у правознавстві наших країн протягом багатьох років юридичного позитивізму вплинуло на те, що юристи в своїх дослідженнях обмежуються порівняльним аналізом правових інститутів, що мають місце в зарубіжному законодавстві. Тобто йдеться про порівняння нормативного оформлення інститутів у законах держав, про порівняння нормативних юридичних конструкцій, що отримали законодавче оформлення. Між тим чистоту порівняльно-правових досліджень забезпечить тільки вивчення дії цих інститутів у соціокультурному середовищі. Отже, соціокультурний підхід у правових дослідженнях дозволяє розширити їх рамки, виявити нові грані правових явищ і процесів як в історичному ракурсі, так і в руслі розуміння сучасних тенденцій правового розвитку¹.

Загалом проблема методологічного підходу зводиться до вирішення питання оптимального співвідношення методологічних принципів і методів та їх безпосереднього застосування в дослідженні трудових явищ на основі обраних світоглядних установок та ціннісних орієнтацій. Кожен підхід – певна система парадигм, дослідницьких орієнтирів і установок. Методологічні підходи тісно пов'язані з праворозумінням. Ідеологічний плюралізм, властивий сучасному етапу розвитку суспільства, породжує різноманітність підходів до дослідження трудових явищ.

У методології порівняльно-правових досліджень особливе місце займають методологічні принципи. Під методологічним принципом розуміють основоположне начало, пізнавальну установку дослідника чи наукової школи (суб'єкта, що пізнає), що визначає можливість використання того чи іншого прийому, способу, засобу, методу і/чи методики для наукового пізнання об'єкта (предмета) дослідження, а

¹ Немытина М. В. Сравнительно-правовые исследования и типология правовой культуры / М. В. Немытина // Вестник РУДН. Серия «Юридические науки». – 2013. – № 4. – С. 166–173.

також яка забезпечує впорядкування і надання системної єдності всій сукупності методів, які формують методологію суб'єкта пізнання¹.

Основу методології порівняльно-правових досліджень складає єдність методологічних принципів: 1) принцип порівняльності правових явищ і інститутів; 2) принцип всебічного врахування історичних, національних, економічних і соціально-політичних умов; 3) принцип функціонального порівняння, тобто порівнянню підлягають не тільки закони, підзаконні акти, судова практика, колективні договори, звичаї, а що особливо важливо, практика застосування законодавства, тобто «живе право»².

Принцип всебічності розгляду (взаємозалежності явищ) виражає зв'язок явищ дійсності і вимагає всебічного, цілісного, багатоаспектного розгляду предмета. Принцип повноти пізнання означає, що дослідження трудових явищ завжди орієнтоване на глибоке і масштабне їх вивчення. Їх аналіз і оцінка стосовно розвитку галузі трудового права будуть більш повними та об'єктивними за умови вивчення загальних і специфічних причин трудових явищ, тимчасових і стабільних правових ситуацій у державі, вивчення впливу факторів, що призводять до зміни національного трудового законодавства, до прийняття і зміни правових актів; характеристики умов, що сприяють або стримують реалізацію норм трудового права. Змістом принципу повноти пізнання є характеристика трудового права з точки зору нових тенденцій та напрямків його розвитку.

Методологічні принципи – це основні засади, які відіграють роль регулятора в розвитку знання про трудові явища. Залежно від того, які методологічні принципи будуть обрані суб'єктом пізнання як базові, будуть використовуватися і відповідні методи, методики та прийоми, а отже, і засоби та способи дослідження, форми їх конкретизації.

Технології дослідження є важливими складовими логічної структури організації дослідницької діяльності, оскільки поєднують у собі різноманіття методів (як сукупності операцій і правил їх виконання) і засобів (як інструментів перетворення) дослідження, які відіграють конструктивну роль у дослідницькій роботі.

Серед методів методології порівняльно-правових досліджень на-самперед варто виділити порівняльно-правовий метод. Метод правового порівняння дозволяє усвідомити і сформулювати основні закони

¹ Машков А. Проблеми теорії держави і права. Основи: Курс лекцій / А. Машков. – К.: К.І.С., 2008. – С. 206.

² Методологические проблемы социального предвидения / Под ред. В. И. Куценко – К.: Наук. думка, 1977. – С. 10.

становлення та розвитку різних правових явищ, зокрема сучасних правових систем світу, впливати на процеси їх удосконалення, взаємодії різних правових явищ, що перебувають одночасно в єдиному просторі (наприклад, національних правових систем у межах міждержавних), а це дає змогу прискорити темп їхнього розвитку, створити необхідні умови для належного рівня гармонізації національних правових систем, зберігаючи їхню багатоманітність, сприяти розвиткові правової уніфікації в необхідних сферах, водночас запобігаючи їй безмежному поширенню¹. Запозичення в праві допомагає модифікації і удосконаленню правової системи. При цьому запозичення неможливе без наукового аналізу можливостей «трансплантації і втілення» іноземних елементів у національну правову систему. Без запозичення в праві неможливе взаємозбагачення правових систем, законодавства і судової практики. Але таке запозичення повинно ґрунтуватись на принципах всебічного врахування історичних, національних, економічних, соціально-політичних та інших умов, в яких виникають і розвиваються правові норми, інститути, галузі і системи права, що порівнюються; встановлення не тільки загальних рис і ознак порівнюваних правових систем, а й їхніх особливостей, а також специфічних ознак, властивих окремим системам; виділення головних і другорядних ознак і рис порівнюваних систем; порівняльне дослідження правової матерії не лише в статичі, а й у динаміці.

Порівняльний метод пізнання правової дійсності є невід'ємним елементом методології компаративістських досліджень, що застосовується в галузевих юридичних науках. Домінуючий у компаративістських дослідженнях так званий порівняльно-правовий метод насправді має два ракурси і тому «розпадається», як мінімум, на два методи – синхронний і діахронний. Синхронний зріз передбачає порівняння правових інститутів із зарубіжними і міжнародними аналогами в єдиному часовому вимірі. Діахронний – акцентує увагу на культурно-історичних умовах формування, розвитку і функціонування правового інституту. «Кроскультурний (міждисциплінарний) аналіз права, – відзначає М. А. Супатаєв, – виходить з того, що для будь-якої цивілізації в тій чи іншій мірі характерні наступність у праві, спадкування того, що вироблено історично в її рамках (діахронний зріз), а також обмін цінностями і

¹ Луць Л. А. Порівняльно-типологічний підхід та методика порівняльно-правового аналізу / Л. А. Луць // Правова держава. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – Випуск 17.– С. 330 –331.

запозичення кращих юридичних досягнень, інститутів і норм у інших цивілізацій і культур (синхронний зріз)¹.

У сучасних умовах розробленості загальнофілософських, логічних проблем «порівняльної методології» необхідно активізувати дослідження у сфері застосування порівняльного методу в правовій науці. Насамперед це стосується таких проблем, як об'єктивні передумови порівняння, підстави і висновки з порівняння, порівнянність і непорівнянність правових об'єктів, генеза якісного і кількісного порівняння, модифікаційна структура правового порівняння тощо.

Водночас цілком поділяємо точку зору М. В. Немитіної, що методологію порівняльно-правових досліджень не можна зводити до порівняльно-правового методу, оскільки при пошуку правових ідентичностей у часі і просторі «включається в роботу» широкий спектр методологічних підходів, які відображають сучасний стан науки, а також методів досліджень, як загальнонаукових, так і спеціальних юридичних².

Порівняльно-правове дослідження не виключає звернення до інших методів пізнання. Сумарне використання даних методів дозволяє уточнити обсяг і зміст досліджуваного поняття в генезисі і розвитку, визначити причини формування, еволюцію, фактичний стан, перспективи вдосконалення правових систем і необхідність рецепції зарубіжних догм чи положень.

Варто звернути увагу на те, що односторонній аналіз зарубіжного права не є компаративістським дослідженням, як і досвід окремої держави незалежно від її соціально-економічної системи, типовості для певної правової сім'ї і законодавчої бази чи міжнародного політичного авторитету не може розглядатись як міжнародно-правовий досвід.

Іноземний досвід виступає тут як джерело ідей для визначення напрямків, у яких повинна розвиватись національна правова система. Знайомство з іноземним правом і особливостями його функціонування допомагає усвідомити, що національні соціокультурні умови не настільки вже специфічні, щоб відмовитись від слідування загальноприйнятим стандартам. Іноземна практика в даному випадку виконує роль зовнішнього стимулу, що спонукає до переосмислення власних підходів до вирішення аналогічних проблем. Вона спрацьовує як каталізатор еволюції національної правової системи, що передбачає адап-

¹ Супатаев М. А. К проблематике цивилизационного подхода к праву (очерки общей теории и практики): монография / М. А. Супатаев. – М.: «Юрлитинформ», 2012. – С. 36.

² Немытина М. В. Вказане джерело. – С. 166.

тацію її до особливостей принципів і доктрин, вироблених у рамках інших правопорядків. Така тактика «взаємного обміну»¹ і «діалогічної інтерпретації»² виявляється значно ефективніше прямих запозичень («правової трансплантації»), коли здійснюється перенесення доктрин чи навіть власне правозастосовних рішень з однієї правової системи в іншу³.

Отже, методологія порівняльно-правових досліджень повинна сприйматись як регулятор спрямованості наукового дослідження, здатного як визначити, так і супроводжувати проведення конкретного доктринального пошуку шляхів гармонізації трудового законодавства України із законодавством ЄС.

¹ Bell J. Mechanisms for Cross-Fertilisation of Administrative Law in Europe / J. Bell // *New Directions in European Public Law* / ed. by J. Beatson, T. Tridimas. – Oxford, 1998. – P. 147-148.

² Choudhry S. Globalization in Search of Jurisdiction: Toward a Theory of Comparative Constitutional Interpretation / S. Choudhry // *Indiana Law Journal*. – 1999. – Vol. 74. – № 3. – P. 863.

³ Тзен-Та Ли Д. Толкование актов о правах человека: значение сравнительного подхода // *Сравнительное конституционное обозрение*. – 2007. – № 3. – С. 167, 172-173, 175.